

**ALISHER NAVOIY “SADDI ISKANDARIY” DOSTONIDA ADOLATNING
IDEAL HUKMDOR TIMSOLI ORQALI TALQINI****Qarluq Ehsan**

Annotatsiya: Alisher Navoiy o‘zining ulkan ijodiy merosi orqali nafaqat o‘z zamonasi, balki butun insoniyat uchun dolzarb bo‘lgan mavzularni o‘z dostonlari, g‘azallari hamda nasriy asarlarida yuksak badiiy saviyada ifodalagan adiblardandir. Ayniqsa, uning “Xamsa” turkumiga kirgan “Saddi Iskandariy” dostoni o‘zining mohirona badiiy tasvirlari, ma’nodagi chuqurlik, falsafiy qarashlar va insonparvarlik g‘oyalari bilan ajralib turadi. Mazkur dostonida Navoiy adolatli jamiyat, adolatli davlat boshqaruvi va adolatli hukmdorning barcha fazilatlarini chuqur va o‘ziga xos tarzda talqin qilib, o‘z o‘quvchilariga yuksak ma’naviy hamda axloqiy mezonlar beradi.

Kalit so‘zlar: adolat, ideal hukmdor, Iskandar Zulkarnayn, Navoiy dostoni, davlat boshqaruvi, ilm, xalq manfaatlari, rahmdillik, fazilat, axloq.

Doston mazmunini yadro qilib olgan asosiy g‘oyalar sirasiga – adolat va insof, ilm va farosat, davlatni boshqarishda mas’uliyat, xalqqa xizmat qilish majburiyati, bilim va tafakkur bilan yo‘ldosh bo‘lgan rahnamolik, o‘zini xalq manfaatlariga bag‘ishlash, ayni paytda ijtimoiy tenglik tamoyillarining barqarorligi kiradi. Alisher Navoiy ertaklashgan tarixiy voqealar silsilasi orqali Iskandar Zulkarnayn siymosida ideal hukmdorning badiiy obrazini yaratadi, shu obraz orqali esa o‘z zamonasidagi hukmdorlarga va kelajak avlod yetakchilariga ibrat bo‘ladigan o‘gitlarni, hayotiy saboqlarni badiiy ifoda qiladi. Adabiyotshunoslar, tarixchilar va falsafiy tafakkur bilan shug‘ullangan olimlar hamda adabiy tadqiqotchilar “Saddi Iskandariy” dostonini tahlil qilganda, bu dostonida bayon etilgan adolat tushunchasi va uning hukmdor timsoli orqali talqini Navoiy ijodining o‘ziga xos tomoni ekanligini alohida ta’kidlab kelishadi. Asarda Zulkarnayn — Iskandar — nafaqat jahonni zabt etgan sarkarda, balki har qadamda, har qarorida adolat, insof, rahmdillik va o‘zga xalqlarga hurmat bilan muomala qilgan hukmdor sifatida tasvirlanadi. Navoiy Iskandarning qudratidan ko‘ra, uning donoligi, aksariyat hollarda esa adolatparvarligi va bir tekisda barcha insonlarga mehribonligi orqali taraqqiyotni, jamiyat yuksalishini asosli deb ko‘rsatadi [1].

Adolatni talqin qilishda muallif boy badiiy vositalardan unumli foydalanadi. U o‘z asarida ijtimoiy ziddiyatlarni yengishda faqatgina kuch emas, aqidaga, odil hukmga, xalq roziligi va rizoiga asoslangan siyosat mavjud bo‘lishi shartligi ustida turadi. Asarda Iskandarning olib borgan islohotlari va har bir muammoga yondashuvi orqali, adolat o‘zining daxlsiz asosiy qadriyat sifatidagi timsolini topadi. Jumladan, Iskandar har bir yerda har xil qavm va xalqlar o‘rtasida chiqadigan mojarolarni, adovat va ixtiloflarni shaxsiy manfaatlardan ustun holda hal qiladi, to‘g‘ri hamda adolatli

hukm chiqaradi, zalimsifat kishilarning zulmiga qarshi qat'iy munosabat bildiradi. “Adolat” so‘zi Navoiy uchun faqat hokimiyat tamg‘asini egallagan hukmdorlarning shevasigina emas, balki har bir insonda mujassam bo‘lishi kerak bo‘lgan umumiy insoniy fazilat sifatida ko‘rsatiladi. Aynan “Saddi Iskandariy” dostonida esa jamiyat boshqaruvida ana shu qadriyatlar ustun turishi lozimligi g‘oyasi zo‘r badiiy ta’sirchanlik bilan uzatiladi. Hukmdor Iskandarning doston davomida qilgan har bir ishlari, chiqargan hukmlari, aytgan nasihatlar misolida eng oliy qadriyat sifatida adolat konsepsiyasi ilgari suriladi. Bu orqali Navoiy tabarruk xalq donishmandligiga ehtirom ko‘rsatgan, hukmdor va xalq bir-biriga suyanishi zarurligini ta’kidlagan, eng muhimi, xalq baxti va farovonligi uchun davlat boshqaruvida adolat asosiy mezon sifatida xizmat qilishi lozimligini asoslagan [2].

Dostonning ko‘plab sahifalarida Iskandarning o‘z zamonasidagi hukmdorlardan tubdan farqli o‘laroq, har bir hukm, qonun va qarorni chiqarishda kengashga tayanishi, ko‘plab yurtdonlar, dono va tajribali kishilar, kattalar, ajdod maslahatisiz ish tutmasligi katta ahamiyat kasb etadi. “Saddi Iskandariy” dostoniga xos fikrlarning taraqqiyparvarlik ruhi aynan mana shu jihatlarida yorqin namoyon bo‘ladi – ya’ni, jamiyat taraqqiyoti, xalq tinchligi hamda baxti, taraqqiyparvar hukmdorlarning ilg‘or siyosiy yondashuvi orqali hosil bo‘ladi. Navoiy o‘z asarida Iskandarning dono va ilmga chanqoq shaxs sifatidagi fazilatlarini olg‘a suradi, uni ilmiy hukmdor, tafakkur kuchiga tayanadigan rahbar sifatida tasvirlaydi. Shu sababli ham, adolat to‘la mujassam bo‘lishi uchun hukmdor doim ilm, tafakkur, muloqotga, hurfikrli kishilarning nasihatlariga murojaat eta oladigan, kamtarlik va samimiyat omlillarini barkaror tutib, qudrat mablag‘ini faqat xalq farovonligi, mamlakat taraqqiyoti yo‘lida ishlata oladigan bo‘lishi lozimligini urg‘ulaydi. Navoiy dostonida Iskandarning har bir yurishida, har bir yangi ochilgan yurtda mahalliy aholi bilan muloqotda adolat mas‘uliyatini bosh mezon qilib olganini, zo‘rlilik, zo‘ravonlik, kamsitish ishlari Iskandar davlatchilikka yot ekanini ta’kidlaydi. “Adolat” timsoli orqali Navoiy davlat va jamiyat taraqqiyotining poydevori aynan adolat, insof, rahm-shafqat, inson qadr-qimmatiga hurmat ekanligini ko‘rsatadi. Ayniqsa, Iskandar obrazining o‘ziga xos jihatlaridan biri – dovrulq sarkarda va zafarkash hukmdor bo‘lishi bilan birga, xalqning dardu tashvishiga befarq bo‘lmagan, ularni qalbidan kechirib, yetim-yesir va nochorlarga yordamga oshiqadigan rahmdil, bag‘rikeng shaxs sifatida gavdalanadi. Bu jihatlar timsolida Navoiy adolatni hayot qonuni darajasiga ko‘tara olgan adabiy dahodir. Iskandarning o‘zini har bir vaziyatda xalq manfaatiga yo‘naltirishi, o‘z qarash va harakatlarini xalq orasiga, ular hayotiga moslab, ijodiy va tafakkur bilan yondashishi haqiqiy adolat talabidan kelib chiqqanini yaqqol anglatadi.

Dostonning o‘ziga xos badiiy uslubida jamiyat taraqqiyotining zamini va bo‘lagi sifatida adolat tushunchasining asosiy komponentlari bayon qilinadi. Jumladan, doston davomidagi voqealar rivoji, Iskandarning bir o‘zgaruvchan siyosatchi emas, balki xalq

dardu tashvishidan xabardor, har bir muammoga odilona yondashadigan, xalq hayotining yaxshi bo'lishiga mas'uliyat bilan qaraydigan davlat rahbari sifatida ko'rsatiladi. Mazkur fazilatlarni dala qishlar, yirik shaharlardagi masjidlar hamda xalq orasida kechgan turli voqealar orqali ochib beradi. Navoiy "Saddi Iskandariy" dostonida Iskandar timsolida xalqqa xizmat qilish, xalq sehridan kuch olish, xalq baxti yo'lida fidokorlik ko'rsatishdek buyuk fazilatlarni targ'ib etadi. Unda jamiyat taraqqiyotiga to'sqinlik qiluvchi illatlardan, ayniqsa, zo'ravonlikdan, zulmdan, korrupsiya va nohaqlikdan saqlanish lozimligi, barchaning teng huquqli bo'lishi, kambag'allik va nochorlikka qarshi kurasha olish lozimligi, har bir insonning qadrini oshirish, ijtimoiy adolat barqarorligini ta'minlash tukub yurakdan so'zlanadi. Muallifning ushbu g'oyalari o'z zamonasidagina emas, hozirgi kun uchun ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan, balki tobora dolzarb bo'lib bormoqda. Doston o'z asosi bilan tarixiy-siyosiy voqealarning badiiy umumlashmasidan tarkib topgan bo'lsa-da, unda islohot, taraqqiyot hamda siyosiy-ijtimoiy o'zgarishlar ana shu adolat timsoliga sodiq qolgan, bilimli va mas'uliyatli rahbarlar faoliyati natijasida erishilishi haqidagi fikr ham mustahkam o'rin olgan. Dostonning har bir bo'limida Navoiy chuqur axloqiy g'oya — adolat, bag'rikenglik, g'amxo'rlik, saxovat hamda haqiqiy insoniy fazilatlarni ustuvor qilib namoyon qiladi. Bu fazilatlar, avvalo, rahbar, hukmdor shaxsida jamlanishining zarurligini uqtiradi. Chunki xalq baxti, jamiyat farovonligi, taraqqiy muammolarining yechimi faqat va faqat odil, adolatparvar rahbar hukmronligi asosida ro'yobga chiqadi [3].

Alisher Navoiy ijodining nafisligi va mohiyatiga kirib borar ekanmiz, aynan "Saddi Iskandariy" dostoni ijtimoiy-adabiy va siyosiy hayotimiz uchun benihoya muhim ahamiyat kasb etadi. Asarda adolat tushunchasi har doim zamon va makondan yuksak turadi. Bu esa har bir harakatimizda, har bir jamiyat va davlat boshqaruvida, kerak bo'lsa, hayotda insoniy munosabatlar yo'llarida azaliy va abadiy mezon bo'lib xizmat qilishi lozimligini yodga soladi. Navoiy adolatni talqin qilarkan, uni nafaqat hukmdorlarga, balki butun jamiyatga, xalq ravoqiga olib kirish mas'uliyatini yuklaydi. Har bir kishining o'z hayotida, shaxsiy va ijtimoiy munosabatlarida, fikri va amallarida adolatni, halollik va poklikni ustuvor qilishi kerakligini uqtiradi. Navoiy asarlarida adolat, ilm, tafakkur, hurmat hamda insonni inson qiladigan barcha fazilatlar bir-biri bilan chambarchas bog'liq holda talqin qilinganini chuqur his qilamiz. Doston mazmun-mohiyatini yanada kengroq tahlil etar ekanmiz, asarda adolatli jamiyatning ijtimoiy, axloqiy va siyosiy ifodasi, davlat boshqaruvida rahbar shaxsining badiiy timsoli orqali adolat tushunchasi ustuvor ekanligi ko'rsatiladi. Iskandar obrazida rahbar nafaqat mamlakat qudratini kuchaytiruvchi, balki jamiyat hayoti, axloq va o'zaro munosabatlar falsafasini to'g'ri belgilovchi shaxs bo'lishi lozimligi asoslanadi. Bu jihatlarda Navoiy asarlari, xususan, "Saddi Iskandariy" dostoni barcha davrlar uchun ibratli asar hisoblanadi [4].

Xulosa:

Xulosa o‘rnida ta’kidlash joizki, bu doston faqat tarixiy voqealarga asoslanmagan. Unda muallif jamiyat hayotiga, davlat boshqaruviga, insonlar o‘rtasidagi munosabatlarga, axloq va ruhiyatga, odillik va halollikka oid teran g‘oyalarni o‘zining badiiy yondashuvi orqali talqin qiladi. Iskandar siymosida aks ettirilgan adolat timsoli zamonaviy davlat boshqaruvi va jamiyatimiz uchun ham, har bir fidoyi rahbar uchun ham zo‘r ibrat maktabidir. Navoiy ijodi va ayniqsa, “Saddi Iskandariy” dostoni orqali xalqimiz va kelajak avlodlar adolat, insof, hurmat va jasoratga boy hayot, taraqqiyot va baxt sari intilishda mustahkam g‘oya va g‘ururga ega bo‘ladi. Alisher Navoiy “Saddi Iskandariy” dostoni orqali nafaqat o‘z zamonasidagi, balki barcha asrlar va xalqlar uchun abadiy g‘oya — ADOLAT mezonini amalda bosh qomus qilib, kelajak taraqqiyotining eng muhim omili sifatida targ‘ib etmoqda. Bu esa Navoiy ijodining manguligi, unda ilgari surilgan adolat timsolining abadiy va o‘zgarmas qadriyat ekanligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Navoiy, Alisher. Xamsa. — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti, 1960.
2. Navoiy, Alisher. Saddi Iskandariy. — Toshkent: Fan nashriyoti, 1991.
3. Abdug‘afurov, A. Alisher Navoiy ijodining badiiy olami. — Toshkent: Fan, 2001.
4. Mamatov, I. Navoiy dostonlarida ijtimoiy-falsafiy g‘oyalar. — Toshkent: Universitet nashriyoti, 2010.
5. Qodirov, N. Xamsachilik an‘anasi va Navoiy fenomeni. — Toshkent: Akademnashr, 2014.
6. Sultonov, J. “Saddi Iskandariy” dostoni poetikasi. — O‘zbek tili va adabiyoti jurnali, №3, 2017.
7. Karimov, H. Alisher Navoiy dostonlarining janriy xususiyatlari. — Buxoro: BDU nashriyoti, 2018.
8. Niyozmetova, G. “Navoiy dostonlarida payg‘ambarlik, adolat va rahbarlik timsoli”. — Adabiyotshunoslik tadqiqotlari, №2, 2020.
9. Yo‘ldoshev, A. Sharq poetikasi va Navoiy merosi. — Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2015.